

РАЗВІЦЦЁ МАЎЛЕННЯ НАВУЧЭНЦАЎ У КАНТЭКСЦЕ ПЕДАГАГІЧНЫХ ІДЭЙ ЯКУБА КОЛАСА

Анотацыя: У артыкуле разглядаецца месца і роля развіцця маўлення навучэнцаў у першай методыцы роднай мовы Я. Коласа, прасочваецца рэалізацыя педагагічных ідэй Коласа ў сучасным школьным курсе беларускай мовы. Раскрываецца інтэграваны характар уводнага курса беларускай мовы як замежнай, яго скіраванасць на развіццё маўлення навучэнцаў.

Ключавыя словы: развіццё маўлення, вуснае і пісьмовае маўленне, літаратурныя нормы, узбагачэнне слоўнікавага складу, граматычны лад, звязнае маўленне, беларуская мова як замежная, уводны курс, маўленчыя зносіны.

Праблема развіцця маўлення навучэнцаў, яго ўдасканалення і ўзбагачэння заўсёды была ў цэнтры ўвагі моўнай адукацыі, бо гэта адначасова і развіццё асобы чалавека, яго здольнасцей, інтэлекту, мыслення.

Ужо ў першай методыцы беларускай мовы («Методыка роднае мовы», 1926), у якой выкладзены не толькі дасягненні тагачаснай метадычнай навукі, але і асабісты вопыт Коласа-педагога, звяртаецца ўвага на гэты аспект у навучанні.

У адрозненне ад дарэвалюцыйных методык, якія арыентавалі на дзве задачы навучання мове (навучыць чытаць і пісаць), Якуб Колас (К. М. Міцкевіч) бачыў задачу школы ў выхаванні творчай асобы вучня. У якасці канчатковай мэты навучання мове ён бачыў умелае актыўнае карыстанне роднаю моваю для выказвання ўласных думак і перажыванняў вучня. Гэта мэта – навучыць карыстацца беларускай мовай ва ўсіх відах маўленчай дзейнасці (чытанне, слуханне, гаварэнне, пісьмо) – зафіксавана і ў сучасных вучэбных праграмах па беларускай мове для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

Асноўная задача развіцця пісьмовага маўлення вучняў, канстатаваў К. Міцкевіч (Я. Колас), «ёсць задача навучання талкова складаць свае думкі на пісьме. Методыкі роднай мовы звычайна разглядаюць гэты від пісьма як пісьмо вышэйшага парадку» [1, с. 454]. Асноўнай памылкай старой школы Якуб Колас лічыў неўсведамленне многімі настаўнікамі розніцы паміж «роднаю моваю як прадметам выкладання і роднаю моваю як жывой стыхіяй дзіцячых зносін», што прыводзіла да адрыву працэсу навучання ад рэальнай маўленчай дзейнасці вучня. Гэта ідэя практычнай скіраванасці адукацыйнага працэсу (усё тое, што вывучаецца на ўроку, павінна быць уключана ў практычную маўленчую дзейнасць вучня) рэалізуецца сучаснай методыкай праз кампетэнтнасны падыход у навучанні.

У другім выданні «Методыкі роднае мовы» (1930), напісанай разам з В. Тэпіным, развіццю маўлення вучняў адведзены асобны раздзел «Методыка развіцця мовы». Асаблівая ўвага ў ім звернута на значэнне развіцця вуснага маўлення вучняў; справядліва зазначаецца, што «вусная мова па самай сутнасці сваёй цесна звязана з мовай пісьменнаю і развіццё вуснай мовы ёсць такім парадкам і развіццё пісьменнай мовы» [2]. З мэтай развіцця вуснага маўлення вучняў аўтары прапануюць розныя метады: гутарка і расказ, гутарка па малюнках, вуснае апавяданне (пра падзеі мінулага, найбольш цікавыя здарэнні з дзіцячага жыцця і інш.), працяг апавядання або складанне ўласнага на тэму, падобную да прачытанага, драматызацыя.

Аўтары добра разумелі ролю пераказаў у развіцці звязнага маўлення вучняў, адзначаючы, што вусны пераказ «павінен лічыцца важным практыкаваннем на лекцыях аб'ясняльнага чытання» з прычыны лепшага засваення зместу твора, выпрацоўкі ўмення складна гаварыць і навыку вуснага маўлення, а таксама з'яўляецца вельмі добрай падрыхтоўкай да разнастайных пісьмовых практыкаванняў. Праца над пераказам дае магчымасць паказаць вучням логіку пабудовы тэксту, магчымасці і спосабы аб'яднання моўных сродкаў у адзінае цэлае. Спасцігаючы традыцыі і магчымасці спалучэнняў слоў у сказы, сказаў у тэкст на матэрыяле ўзорных твораў, вучні маюць магчымасць засвоіць гатовы матэрыял, пераняць вопыт майстроў слова, каб карыстацца ім пры стварэнні ўласных вусных і пісьмовых выказванняў, бо «лексіка і фразеалогія, з якімі дзеці з'яўляюцца ў школу, маюць вялікую патрэбу ў папаўненні і развіцці шляхам уласна пераймання дзелавой і літаратурнай мовы чытанага матэрыялу» [3, с. 53].

З улікам узроставых і псіхалагічных асаблівасцей вучняў і іх розных тыпаў (апісальны, назіральны, адчувальны, вучоны) К. Міцкевіч (Я. Колас) прапаноўваў даваць самыя розныя тэмы для творчых работ. Нельга спадзявацца, як зазначаў ён, каб на адну і тую ж тэму аднолькава добра напісалі ўсе вучні ў класе, і раіў даваць некалькі тэм (тры-чатыры) на клас. Калі ж вучням прапаноўваецца адна тэма, то ў яе неабходна ўнесці пэўную разнастайнасць у адносінах да зместу і характару выказвання, а самае галоўнае, каб прапанаваная тэма не была разлічана толькі на адзін які-небудзь «спосаб развіцця». Гэты істотны ў метадычных адносінах вывад захоўваецца і ў сучасных вучэбных дапаможніках па беларускай мове: *«Вызначце тып тэксту па прапанаваных загаловах.*

1. *Як мы з сябрам хадзілі на рыбалку.*
2. *Любімы хатні гадаванец майго сябра.*
3. *Мой сябар – надзейны чалавек.*

*Апішыце словамі малюнкi, якія можна намалюваць да тэксту-апа-
вядання. Што вы перадалі б на малюнку да тэксту-апісання? Каго мы
можам лічыць сапраўдным сябрам?*

*Выберыце адну з тэм, якая вам больш падабаецца, і стварыце вус-
нае выказванне тыпу апавядання, апісання ці разважання» [4].*

Такім чынам, правамернасць ідэй Коласа-педагога і метадыста, вы-
кладзеных ім у методыцы роднай мовы, пацвярджаецца сучасным раз-
віццём лінгваметадычнай навукі.

Развіццё маўлення з'яўляецца сёння асноўнай ідэяй школьнага
курса мовы (як беларускай, так і рускай) ва ўстановах агульнай сярэд-
няй адукацыі Рэспублікі Беларусь, які на сучасным этапе не можа аб-
мяжоўвацца запатрабаваннямі асобы ў лінгвістычных ведах, знаём-
ствам вучняў з моўнымі адзінкамі і законамі. Як зафіксавана ў праекце
канцэпцыі вучэбнага прадмета «Беларуская мова», аб'ектам навучання
ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з'яўляецца мова (моўныя ад-
зінкі, правілы іх функцыянавання ў маўленні) і маўленне (віды маўлен-
чай дзейнасці, стылі і тыпы маўлення, тэкст як прадукт маўленчай
дзейнасці, культура маўлення). Пры гэтым апошнім часам прыярытэт
аддаецца ўдасканаленню маўлення навучэнцаў, уменню прымяняць
атрыманыя веды, уменні і навыкі ў практычнай маўленчай дзейнасці.
Сучасны адукацыйны працэс рэкамендуецца наладжваць такім чынам,
каб вучні вучыліся звязнаму маўленню і практычнай маўленчай дзей-
насці (уменням чытаць, успрымаць на слых і зрокава змест прачытана-
га ці праслуханага, ствараць самастойныя выказванні ў вуснай і пісь-
мовай формах) на кожным уроку, пры вывучэнні ўсіх раздзелаў і тэм
курса беларускай і рускай моў.

Методыка развіцця маўлення навучэнцаў – сёння адзін з напрам-
каў у навучанні мове, мэтай якога з'яўляецца навучанне мэтанакіра-
ванаму і правільнаму выкарыстанню моўных сродкаў для ўспрыман-
ня і стварэння выказванняў. Праца па развіцці маўлення праводзіцца
на працягу ўсяго перыяду навучання мове паралельна з вывучэннем
лінгвістычнага матэрыялу.

Развіццё маўлення навучэнцаў у працэсе навучання мовам (бе-
ларускай, рускай) ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі прадуг-
леджвае ўдасканаленне ўсіх відаў маўленчай дзейнасці (гаварэнне,
слуханне, чытанне, пісьмо) і ажыццяўляецца па трох напрамках, якія
складаюць адзінае цэлае.

Першы напрамак у развіцці маўлення навучэнцаў – авалоданне
моўнымі нормамаі, г. зн. нормамаі літаратурнага вымаўлення і правапісу,

утварэння слоў, пабудовы словазлучэнняў і сказаў, ужыванне слоў у адпаведнасці з іх лексічнымі значэннямі і стылёвай прыналежнасцю.

Другі напрамак – узбагачэнне слоўнікавага запасу і развіццё граматычнага ладу маўлення навучэнцаў, што прадугледжвае асэнсаванне навучэнцамі лексічных і граматычных значэнняў слоў, словаформ, канструкцый, а таксама іх стылістычных асаблівасцей, сферы выкарыстання.

Трэці напрамак – развіццё звязнага маўлення – звязаны з працай над зместам, будовай і моўным афармленнем вусных і пісьмовых выказванняў розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Развіццё маўлення навучэнцаў – гэта і галоўная ідэя пры навучанні беларускай мове як замежнай, у якасці канчатковай мэты якой выступае фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі, г.зн. здольнасці выкарыстоўваць атрыманыя веды, уменні і навыкі ў працэсе маўленчых зносін у залежнасці ад мэт, задач і ўмоў камунікацыі.

Усебаковае развіццё маўлення навучэнцаў пакладзена і ў аснову ўводнага курса беларускай мовы як замежнай. Гэтай задачы падпарадкавана засваенне фанетычных законаў беларускай мовы, элементаў лексікі, марфалогіі і сінтаксісу. Праца над правільным вымаўленнем і выразнасцю вуснага маўлення, над узбагачэннем слоўніка, дакладнасцю і правільным ужываннем слова, над развіццём граматычнага ладу маўлення, засваеннем пэўных структурных мадэлей сказаў, пэўных інтанацыйных канструкцый – вось асноўны змест заняткаў па развіцці маўлення навучэнцаў у межах курса беларускай мовы як замежнай ужо на пачатковым этапе навучання. Паралельна з авалодваннем фанетычнымі навыкамі студэнты знаёмяцца з пэўнымі лексічнымі і граматычнымі асаблівасцямі беларускай мовы, вучацца не толькі слухаць, чытаць і паўтараць, але і адказваць на пытанні, складаць дыялогі, ствараць выказванні ў розных камунікатыўных сітуацыях (прывітанне, развітанне, падзяка, прабачэнне і інш.).

Уводны курс уяўляе сабой папярэдні этап у сістэме навучання беларускай мове як замежнай і мае інтэграваны характар. Ён накіраваны на фарміраванне ў студэнтаў першапачатковых уменняў і навыкаў маўленняй дзейнасці на беларускай мове (слуханне і гаварэнне) як асновы камунікатыўнай кампетэнцыі. Асноўныя задачы гэтага курса – фарміраванне ўмення ўспрымаць (слухаць, чуць і разумець) беларускае вуснае маўленне, адрозніваць яго ад рускага; пастаноўка шляхам імітавання вымаўлення спецыфічных гукаў беларускай мовы (працяжнага, фрыкатыўнага [г] ([γ]), афрыкатаў [дж] і [дз’], гука [ў]) і фарміраванне ўмення правільна вымаўляць іх у вывучаных словах, чыстагаворках і хуткага-

ворках, у завучаных на памяць вершах; узбагачэнне слоўнікавага запасу навучэнцаў беларускай лексікай і фарміраванне ўмення выкарыстоўваць яе ва ўласным маўленні (адказы на пытанні, удзел у дыялогах, складанне невялікіх выказванняў па ўзоры, па малюнку); засваенне і актывізацыя ў вусным маўленні пэўных структурных мадэлей і інтанацыйных канструкцый, формул маўленчага этыкету (прывітання, развітання, падзякі), што дазваляе навучэнцам уступаць у працэс камунікацыі ў залежнасці ад маўленчай сітуацыі; чытанне асобных слоў, словазлучэнняў, сказаў, невялікіх па аб'ёме твораў (лічылкі, загадкі, прыказкі і прымаўкі, вершы, казкі), на матэрыяле якіх адбываецца знаёмства з элементамі культуры і побыту беларускага народа, усведамленне прыгажосці, багацця, выразнасці і каштоўнасці беларускай мовы як духоўна-культурнай спадчыны народа. Навучэнцы практыкуюцца ў спісванні асобных слоў, сказаў, невялікіх тэкстаў, у складанні словазлучэнняў і сказаў. Такая падача вучэбнага матэрыялу дазваляе ўжо з першых заняткаў далучаць іх да маўленчых зносін на беларускай мове і тым самым рэальна ажыццяўляць камунікатыўную накіраванасць навучання.

Ва ўводным моўным курсе выразна прасочваецца арыентацыя на фарміраванне ў навучэнцаў камунікатыўных уменняў, што знайшло адлюстраванне ў шматлікіх вучэбных дыялогах, накіраваных на:

а) успрыманне на слых і разуменне і / або чытанне дыялогаў: *Слухайце і паўтарайце дыялог. Прачытайце яго. Хто і да каго звяртаецца? З якой просьбай?*;

б) дапаўненне дыялогу рэплікамі з матэрыялу для даведак або падбранымі самастойна:

– *Скажыце, калі ласка, хто гэта?*

...

– *А як яе завуць?*

...

– *Яна студэнтка?*

...;

в) складанне дыялогаў з прапанаваных рэплік:

1) *Алена, ты была ў Беларусі?*

2) *Так, я быў.*

3) *Не, не была. Барыс, а ты быў?*

4) *У якім горадзе вы былі?*

5) *З кім ты там быў?*

6) *Мы былі ў Мінску.*

7) *Я быў з маімі сябрамі;*

г) самастойнае складанне дыялогаў у адпаведнасці з прапанаванай сітуацыяй (*Складзіце і прагаварыце з суседам уласны дыялог на аналагічную тэму*).

Ва ўводным курсе паралельна з авалодваннем фанетычнымі навыкамі навучэнцы знаёмяцца з пэўнымі лексічнымі і граматычнымі асаблівасцямі беларускай мовы, вучацца не толькі слухаць, чытаць і паўтараць, але і адказваць на пытанні, удзельнічаць у дыялогах, ствараць выказванні ў адпаведнасці з пэўнымі камунікатыўнымі сітуацыямі.

Напрыклад, для знаёмства з тэматычнай групай «назвы дзён тыдня» прапануюцца наступныя заданні:

1. Паслухайце і адгадайце загадку.

У бацькі ў хаце трое сыны і чатыры дачкі, на вуліцу ён іх выпускае толькі па адным.

Як вы думаеце, хто гэты бацька? Хто ў яго сыны, а хто дочки?

Чаму ў загадцы яны называюцца сынамі і дочкамі? Чаму ў загадцы гаворыцца, што бацька выпускае іх з хаты па адным?

Якія словы, што называюць дні тыдня, адносяцца да жаночага роду, а якія – да мужчынскага?

Запішыце назвы тыдняў у беларускай мове, пастаўце ў словах націск. Прачытайце словы, выразна вымаўляючы націскны склад.

Які па парадку дзень тыдня называецца *нядзеляй* у беларускай мове?

Што абазначае слова *неделя* ў рускай мове? Ці супадае значэнне слоў *нядзеля* і *неделя* ў беларускай і рускай мовах?

Да якога роду адносіцца назоўнік *неделя* ў рускай мове, назоўнік *тыдзень* у беларускай мове? Як бы гучаў пачатак гэтай загадкі па-руску?

2. Прачытайце. Як можна сказаць пра дзень тыдня, не называючы яго?

Сёння, заўтра, паслязаўтра, пасляпаслязаўтра; учора, пазаўчора, пазапазаўчора.

3. Паслухайце інтанацыю пыталых сказаў і адказаў на іх.

Які сёння дзень? Сёння – серада.

4. Паслухайце пытанні і адказы на іх. Прачытайце, захоўваючы правільную інтанацыю.

Які дзень будзе заўтра? Заўтра будзе чацвер.

Які дзень будзе паслязаўтра? Паслязаўтра будзе пятніца.

Які дзень будзе пасляпаслязаўтра? Пасляпаслязаўтра будзе субота.

Які дзень быў учора? Учора быў аўторак.

Які дзень быў пазаўчора? Пазаўчора быў панядзелак.

Які дзень быў пазапазаўчора? Пазапазаўчора была нядзеля.

Адказьце на пытанне: Які дзень сёння?

5. Папрацуйце ў парах. Спытайце ў суседа, які дзень сёння, які дзень будзе заўтра і г. д.

Такім чынам, навучэнцы працуюць не толькі з пісьмовай формай дыялогу, але і вуснай, выконваюць заданні спачатку ў рэжыме «выкладчык – студэнт», а затым – «студэнт – студэнт».

Слухаючы і паўтараючы дыялогі, складаючы ўласныя па аналогіі, задаючы пытанні і адказваючы на іх, навучэнцы засвойваюць беларускую лексіку і пэўныя структурныя мадэлі сказаў, пэўныя інтанацыйныя канструкцыі.

Праца па развіцці маўлення пры навучанні беларускай мове (у тым ліку беларускай мове як замежнай) уносіць істотны ўклад у фарміраванне агульнай культуры ўсебакова развітай, сацыяльна актыўнай асобы навучэнца. Такая праца развівае мысленне, назіральнасць, удумлівыя і беражлівыя адносіны да беларускага слова.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Колас, Я. Збор твораў у 14-ці тамах. – Мн.: Маст. літ., 1976. – Т. 12. – 528 с.
2. Методыка роднай мовы / К. Міцкевіч, В. Тэпін. – Мн.: Бел. дзярж. выдавецтва, 1930. – 223 с.
3. Замоцін, І. Метадычныя пытанні выкладання мовы і літаратуры ў II–III канцэнтах: матэрыялы для завочнай перапрацоўкі. – Мн.: Выд. Бел. акадэміі навук, 1934. – 91 с.
4. Беларуская мова: вуч. дапам. для 5 кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з бел. і рус. мовамі навучання. У 2-х ч. Ч. 1 / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск: Нац. інст-т адукацыі, 2019.

УДК 808.26 (072.2) (043.3)

Л. С. Васюковіч, А. Л. Дзядзінкін
(Беларусь, г. Віцебск)

ПЕДАГАГІЧНЫЯ ІДЭІ ЯКУБА КОЛАСА Ў КАНТЭКСТЕ СУЧАСНАЙ ЛІНГВАДЫДАКТЫКІ

Анацыя. У артыкуле аналізуецца асноўныя ідэі «Методыкі роднай мовы» Якуба Коласа: лінгваметадычны статус методыкі як самастойнай навукі, сістэма працы па развіцці мовы, класіфікацыя метадаў навучання, спецыфіка чытання.

Ключавыя словы: гісторыя станаўлення методыкі беларускай мовы, педагагічныя погляды Якуба Коласа, «Методыка роднай мовы», сістэма працы па развіцці мовы, метады навучання мове, методыка чытання.

Якуб Колас – знакаміты беларускі паэт, пражыц, драматург, крытык, публіцыст – з’яўляецца і славытым педагогам, аўтарам кнігі «Методыка роднай мовы» (1926 год), першага айчыннага дапаможніка для